

Språken, skolan, samhället 1960-2010

Forskningsplan 2008-04-21

Bo G. Ekelund, Mikael Börjesson och Ola Winberg
Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi (SEC)
Institutionen för utbildning, kultur och medier (EDU)
Uppsala universitet
bo.ekelund@english.su.se; mikael.borjesson@edu.uu.se; ola.winberg@edu.uu.se
www.skeptron.uu.se/broadly/sec/

Sammanfattning

Situationen för språken i skola och högskola verkar paradoxal. Under de senaste 50 åren har behovet av språkkunskaper ständigt ökat. Ändå står språken som förlorare. Antalet studerande på avancerade språkkurser minskar. Föreläsningarna försämrar. Framtiden är fortsatt dyster, bara några få vill bli språklärare. Så, vad beror språkens kräftgång på? Det vill projektet *Språken, skolan, samhället 1960-2010* svara på genom att placera språkstudier i ett socialt och samhälleligt sammanhang.

I en första delstudie ska relationerna mellan social bakgrund, språkval, betyg i språk och benägenhet att välja utbildningar i språk studeras. En andra delstudie ägnas åt de utländska språkresorna. Området är outforskat trots att resorna utan tvekan utgör ett betydelsefullt komplement till språkstudier i hemlandet. Den tredje delstudien väger samman resultaten från de förra och utvecklar dem. De moderna språkens relation till andra ämnen studeras. Frågor om elevers, studenters och lärares värdering av språk undersöks. En specialstudie av översättare ger kunskap om utbildningsvägar för ett yrke med språkfärdighet som främsta redskap.

Projektet samlar utbildningssociologer, litteratursociologer och historiker. Det empiriska underlaget utgörs av offentlig statistik, enkäter och intervjuer. Övergripande statistiska analyser kombineras med fallstudier.

Innehåll

Inledning	1
Projektets idé	1
Utgångspunkter och avgränsningar	2
Forskningsläge	2
Utbildning som fält och sociala gruppers utbildningsstrategier	2
Moderna språk	3
Tidsmässig avgränsning	3
Delstudier	4
Delstudie 1. Språkets konjunkturer	4
Delstudie 2. Extramurala investeringar i språk	4
Statligt finansierade språkstudier utomlands	5
Entreprenörer i språk	5
Delstudie 3. Språk som kapital	5
Sociala gruppers utbildningsstrategier visavi språk	6
Syn på och förhållningssätt till språk och språkstudier	6
Översättare	6
Forskningsetiska aspekter	7
Forskningsinformation och resultatspridning	8
Forskningsmiljö och internationella kontakter	8

Inledning

Det är tätt mellan larmen om utbildningen i moderna språk i Sverige, oavsett om det gäller skola, gymnasium eller universitet.¹ Eleverna och studenterna vänder språken ryggen. Kunskapsnivåerna sjunker och rekryteringen till språklärarytbildningen är svag.² Situationen verkar paradoxal mot bakgrund av internationaliseringen av utbildningsväsendet och yrkeslivet. Den verkar också paradoxal mot bakgrund av den sedan länge etablerade konsensus som råder beträffande värdet av kunskaper i moderna språk. Företrädare för ekonomiska, kulturella, politiska och utbildningsmässiga intressen har inga problem i att enas kring synen på språkens betydelse för välfärdsstatens dynamiska utveckling.³ Stöd ges dessutom på överstatlig nivå där EU länge engagerat sig för en förstärkning av språkinläringen inom unionen.⁴

Projektets idé och dess utbildningsvetenskapliga relevans

Så, vad beror språkens kräftgång på? Trots pedagogiska reformer och högskoleväsendets expansion står språken som förlorare.⁵ Enligt en ofta återopad förklaringsmodell, fäst till förhållandena efter 1990, beror nedgången för språkstudier inom det statliga utbildningssystemet på fel inom systemet. Språkobligationer har plockats bort, elever och studenter har lockats att välja bort språk av betygsstrategiska skäl och ekonomiska styrmedel har gjort livet svårt för språkinstitutionerna.⁶ Några av de förändringar som bedömnarna har krävt har fått gensvar i den gymnasieutredning som presenterades i mars 2008, vilken bl.a. föreslår att språken ska tilldelas särskilt meritvärde vid ansökningar till högre utbildning.⁷

Förklaringsmodellen har många poänger och det är troligt att gymnasieutredningens förslag kommer att ge effekt om de genomförs, men modellen uppvisar också brister. Utnyttjande av undervisning i moderna språk bestäms inte endast av regler för obligatorier och meritering. Påfallande är t.ex. den generella avsaknaden av förklaringar till den kvinnliga dominansen inom språkutbildningen.⁸ Betydligt fler kvinnor än män läser språk, trots att männen dominerar internationella karriärer, där språkkunskaper är helt nödvändiga.⁹ En annan obesvarad fråga rör elevernas och studenternas värdering av språkstudier i förhållande till andra ämnen och till utsikter om framtida karriärer samt vilken effekt denna får för utbildningssystemet.

Projektet *Språken, skolan, samhället 1960-2010* avser att undersöka språk och språkutbildning med utbildningssociologiska metoder och frågeställningar. Den viktigaste utgångspunkten är att språkstudier inte kan förstås fullt ut om de inte sätts in ett socialt och samhälleligt sammanhang. Språkstudier kan exempelvis inte begränsas till förhållanden inom utbildningsväsendet, även om

¹ Se t.ex. Eva Elfving, "Språkdöden i den svenska skolan" i *LMS – Lingua*, 2002:5.

² Inger Enkvist, *Trängd mellan politik och pedagogik: svensk språkutbildning efter 1990*, Gidlunds, Hedemora, 2005. Skolverkets rapport 99:610 *Språkvalet i grundskolan – en pilotundersökning*, 1999. SCB:s statistik över det totala antalet studerande inom ämnena engelska, franska och tyska läsåren 1993/94-2005/06 och över det totala antalet studerande vid högskolor och universitet i Sverige samma period.

³ Denna förening av intressen förekommer i debattskriften *Har språken en framtid i den svenska skolan?* utg. 1986 av LMS – Riksföreningen för lärarna i moderna språk, Lärarnas riksförbund, Svenska Arbetsgivareföreningen, Industriförbundet och Exportrådet samt i Christina Nyhed (red.), *Liket Ariadnes tråd. Om språkutbildning och samhällets förändringar*, utg. av Folkuniversitetet, SAF, SACO/Lärarnas Riksförbund och Exportrådet, Stockholm, 1991. Se också *Språken i skolan och samhällets krav. Rapport från Rättvisessymposiet mars 1970*, Stockholm, 1970.

⁴ Se bl.a. material på Riksarkivet (RA), Ecklesiastik-/utbildningsdepartementet, Internationella sekretariatet, sign. F1, vol. 61, dossié AO/2 (samarbetsavtal och kulturutbytesprogram – Sverige och andra länder), vol. 112, dossié Ec 6 (modern languages), vol. 187, dossié Es/4 (universitetsutbildning i moderna språk, kurs i Sverige 1970). Se också *Europa på väg. Många språk, en familj. Språken i Europeiska unionen*, utg. av Europeiska kommissionen, Luxemburg, 2004 och *Främja språkinläring och språklig mångfald. En handlingsplan 2004-2006*, utg. av Europeiska kommissionen, Luxemburg, 2004.

⁵ Beträffande pedagogiska reformer se Enkvist, *op. cit.*, pp. 65-70 och Jean-Francois Battail, *Svensk språkutbildning inför 1990-talet. Ett försök till utvärdering av projektet 'Förnyelse av högskolans utbildning i moderna språk'*, UHÄ-rapport, 1990:4.

⁶ Enkvist, *op.cit.* Samma typ av förklaringar återkommer i debatten i *LMS – Lingua*, tidskriften för gymnasielärare i moderna språk, här studerad åren 2000-2008.

⁷ SOU 2008:27, *Framtidsvägen – en reformerad gymnasieskola*.

⁸ SOU 2008:27 kommenterar visserligen den sneda könsfördelningen på gymnasiet och hävdar att gymnasiet endast är en spegel av samhället i övrigt. Ett jämställt gymnasium förutsätter därmed en könsneutral arbetsmarknad (pp. 47 o 607-608). Kommentarererna gäller inte språken utan gymnasiet som helhet.

⁹ SCB:s statistik över studenter i engelska, franska och tyska läsåren 1993/94-2005/2006.

detta tjänar som utgångspunkt. Även extramurala alternativ för inhämtande av språkkunskaper inkluderas i projektet och vi avser också kartlägga den allt större marknaden av privata företag som tillhandahåller språkutbildning i olika former. Projektet innehåller likaså en specialstudie av en yrkesgrupp – översättarna – vars position bygger på särskilt goda språkkunskaper. Därmed kan projektet knyta samman de fält där språkkunskaper produceras och fält där de konsumeras, samt studera relationerna dem emellan.

I ett första steg (delstudie 1) ska projektet utifrån befintliga statistiska material beställda från SCB av forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi (SEC), Uppsala universitet, undersöka relationerna mellan social bakgrund och språkval, betyg i språk och benägenhet att välja utbildningar i språk. I ett andra steg (delstudie 2) ska ett vanligt – men förvånansvärt lite utforskat – alternativ till språkstudier inom landet studeras, närmare bestämt språkresorna utomlands. I det sista steget (delstudie 3) vägs resultaten från de två föregående stegen samman och utvecklas med en undersökning av hur de moderna språken förhåller sig till andra skolämnen och hur elever, studenter och lärare värderar dem. En specialstudie av översättare ska tillföra kunskap om vilka utbildningsvägar och språkinvesteringar som leder fram till ett yrke med språk som viktigaste redskap och föremål. Inom denna studie undersöks språkens och språkanvändarnas positioner på en allt viktigare marknad för intellektuellt handels gods.

Projektet förläggs till forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi (SEC), vid Institutionen för utbildning, kultur och medier, Uppsala universitet, och samlar forskare från flera discipliner: engelska, utbildningssociologi, pedagogik, litteratursociologi och historia.

Utgångspunkter och avgränsningar

Forskningsläge

Det kan konstateras att någon forskning med projektets ambitioner att studera språk utifrån ett brett utbildnings- och kultursociologiskt perspektiv inte existerar.¹⁰ Beträffande språkens kris inom det statliga utbildningssystemet finns mindre studier som framför allt riktar in sig på utbildningssystemets organisation och andra som berör elevers och studenter attityder till språk.¹¹ En sociologisk studie av det slag som här föreslås har potential att tillföra ny betydande kunskap om språkstudier, språkanvändning och sociala gruppers förhållande till språk. Vi vill framför allt problematisera relationerna mellan socialt ursprung, attityder till och investeringar i språkstudier samt framtida yrkesbanor.

Utbildning som fält och sociala gruppers utbildningsstrategier

Tidigare kvantitativa studier i SEC:s regi har visat att olika sociala gruppers tillgångar av kulturellt kapital är tydligt kopplade till hur de utnyttjar utbildningssystemet.¹² Projektet vill, genom att mer specifikt undersöka relationerna mellan framgång i språkstudier och socialt ursprung, se hur

¹⁰ En översikt över pågående och just avslutad forskning vid språkinstitutionerna vid universiteten i Stockholm och Uppsala visar att den forskning som bedrivs kan delas in i två huvudfårar, dels studier rörande det aktuella språkets formella uppbyggnad, dels studier rörande dess litteratur. Sociolingvistisk forskning bedrivs självfallet, men är i huvudsak inriktad på språkfrågor kopplade till tydligt avgränsade sociala grupper. Det närmaste vi kommer våra intressen är ett antal utbildningshistoriska studier från 1960- och 1970-talen som framför allt fokuserar latinets ställning i samhället. Gunnar Richardsson använder i *Kulturkamp och klasskamp. Ideologiska och sociala motsättningar i svensk skol- och kulturpolitik under 1880-talet*, Studia Historica Gothoburgensia, Göteborg 1963 den s.k. latinfrågan för att analysera motsättningen mellan skilda ideal för utbildning, Olof Wennäs gör i *Striden om latinväldet*, Statsvetenskapliga Föreningen i Uppsala, 1966, en inträngande analys av latinfrågan och dess politiska och sociala förutsättningar under 1800-talet och Emin Tengström redovisar i *Latinet i Sverige – en kulturhistorisk översikt*, Lund, 1973 en översikt över debatten om latinet från 1809-1970.

¹¹ Enkvist, *op.cit.*, litteraturförteckningen s. 125-129, ger en översikt.

¹² Se exempelvis Mikael Börjesson, "Det svenska högskolefältet anno 1998", pp. 60-71 i Berit Askling, Rita Foss Lindblad och Gun-Britt Wärvik (red.), *Expansion och kontraktion. Utmaningar för högskole systemet och utbildningsforskare. Rapport från ett symposium*, Vetenskapsrådets rapportserie 9:2007, Vetenskapsrådet, Stockholm 2007; Donald Broady, Mikael Börjesson & Mikael Palme, "Det svenska högskolefältet under 1990-talet. Den sociala rekryteringen och konkurrensen mellan lärosätena", pp. 13-47, 135-154 i Thomas Furusten (red.), *Perspektiv på högskolan i ett förändrat Sverige*, Högskoleverket, Stockholm 2002; Donald Broady, Mats B. Andersson, Mikael Börjesson, Jonas Gustafsson, Elisabeth Hultqvist & Mikael Palme, "Skolan under 1990-talet. Sociala förutsättningar och utbildningsstrategier", pp. 5-133 i SOU 2000:39, *Välfärd och skola*.

kulturellt kapital förräntas i eller växlas in till språkligt kapital.¹³ En sannolik hypotes är att grupper med mycket kulturellt kapital (exempelvis söner och döttrar till universitetslärare, läkare, ämneslärare) tenderar att investera mer i språklig utbildning än andra grupper med anledning av att språkkunskaperna är fundamentala för reproduktionen av det kulturella kapitalet. Tillgången till olika former av kapital och deras betydelse måste förstås i ett större sammanhang och kapitalbegreppet har tidigare visat sig användbart för att förklara gymnasieelevers attityder till olika ämnen.¹⁴ Språkkunskaper anses nödvändiga men svåra att förvärva. Språk används inte för att definiera skolmässig briljans till skillnad från t.ex. matematiken, som anses vila på naturlig fallenhet och därför har högre status bland eleverna än språk och andra s.k. pluggämnen. Dessa föreställningar står vidare i samband med utsikter om framtida karriärer där vissa ämnen kopplas till statusinbringande yrken. Här är det tydligt att många elever anser att tunga investeringar i språkstudier är omöjliga att förena med en välbetald framtid med hög social renommé.

Språk att undersöka

Projektet ämnar omfatta studier av de moderna språken, särskilt engelskan, franskan, tyskan och spanskan, eftersom de har starkast ställning redan på grundskolan, samt språk som varit eller är på väg att bli populära (t.ex. ryska, japanska och kinesiska). De klassiska språken, latin och grekiska, kommer att vägas in, framför allt eftersom ämnena omges av föreställningar som belyser synen på de moderna språken.¹⁵ Modersmålet kommer att inkluderas i undersökningarna. Svenskan är det grundläggande språket för all kommunikation i Sverige och dessutom tillmäts det en betydelsefull roll som bärare av den svenska kulturen.¹⁶ Denna ställning är nu till viss del hotad. På senare år har i debatten modersmålets status ställts mot engelskans växande utbredning.¹⁷ Det vore därför intressant att se hur de olika främmande språken förhåller sig till modersmålet och vice versa. Innebär satsningar på svenska att man exkluderar andra främmande språk, eller kombineras svenska med andra språkinvesteringar? Syftet är även att sätta in språken i ett större utbildningsmässigt sammanhang genom att problematisera språkens relation till andra ämnen.¹⁸

Tidsmässig avgränsning

Projektet omfattar tiden 1960-2010. Det finns ett antal skäl att inleda studien kring 1960 trots att det statistiska material som ligger till grund för en stor del av studien framför allt berör tiden 1977 och framåt.¹⁹ Under 1960-talet (1962) fick Sverige en enhetlig grundskola med påföljande reformering av den sekundära undervisningen 1971. 1974 presenterades en unik utredning om högskolans internationalisering före omstöpningsen av densamma 1977. För att förstå vad som hände inom skola och universitet efter 1970-talet måste man förstå den debatt som fördes under 1960- och 70-talen kring internationalisering, språk och utbildning. Särskilt intressant är Sveriges samarbete med Europarådet i språkfrågor, där Sverige 1970 höll en europeisk konferens för befrämjandet av moderna språk.²⁰ Genom att studera perioden 1960-2010 kan projektet fånga övergången från industrisamhället till det postindustriella tjänstesamhället och dess påverkan på betingelserna för individens val att tillägna sig kunskaper i moderna språk.

¹³ Viktiga inspirationsskällor vad gäller språksociologi är Pierre Bourdieus arbeten, se framför allt *Ce que parler veut dire. L'économie des échanges linguistiques*, Fayard, Paris 1982. Vad gäller språk i utbildningssammanhang, se Pierre Bourdieu, Jean-Claude Passeron & Monique de Saint Martin (ed.), *Rapport pédagogique et communication*, Cahiers du Centre de sociologie européenne, Sociologie de l'éducation II. Paris; La Haye: Mouton, 1965, och Pierre Bourdieu & Jean-Claude Passeron *Les héritiers. Les étudiants et la culture*, Minuit, Paris 1964.

¹⁴ Se kommande antologi, Donald Broady & Mikael Börjesson (red.), *Skolans kungsväg*.

¹⁵ Att sedan länge etablerade åsikter om latinets position fortfarande har betydelse visar debatten om Lunds universitets beslut (2007) att lägga ned latinutbildningen. Se härom t.ex. Ola Wikander, "Staten, kapitalet och latinet" och David Andersson, "En kamp för bildningsarvet", båda i *Axes* 2007:9.

¹⁶ Se utredning enl. DN, <http://www.dn.se/DNet/jsp/polopoly.jsp?a=754067>.

¹⁷ Se närmare härom i förslaget till ny språklag i Sverige, *Värna språken – förslag till ny språklag*, SOU, 2008:26.

¹⁸ Det bör redan här framhållas att projektet inte ska studera språkutbildningen som sådan genom att ställa frågor rörande förändringar av språkdidaktik och språkpedagogik. I och för sig kan själva inlärningssituationen inte uteslutas från undersökningen, eftersom den har betydelse för analysen av olika förhållningssätt till språk. Ett exempel är att det föreligger en fundamental skillnad mellan att studera tyska på universitet i Sverige och göra det på språkresa, arrangerad av privata entreprenörer, på någon ort i de tysktalande delarna av Europa.

¹⁹ Se vidare not 21.

²⁰ RA, Ecklesiastik-/utbildningsdepartementet, Internationella sekretariatet, sign. F1, vol. 61, dossié AÖ/2 (samarbetsavtal och kulturutbytesprogram – Sverige och andra länder), vol. 112, dossié Ec 6 (modern languages).

Delstudier

I projektet skisseras tre delstudier som bygger på olika ingångar till studier av relationer mellan språk, skola och samhälle. Den första, *Språkens konjunktioner*, tar ett helhetsgrepp och ämnar utifrån SCB-statistik teckna de stora linjerna i språkens konjunktioner – hur många läser de olika språken på olika nivåer? Vilka är de studenter (i termer av kön, socialt ursprung, skolmässiga meriter) som väljer ett visst språk? Hur förändras allt detta över tid? I den andra delstudien, *Extramurala investeringar i språk*, undersöks institutioner utanför det officiella skolväsendet. Fallstudier tillämpas. Den tredje och sista delstudien, *Språk som kapital*, tar sin utgångspunkt i de sociala gruppernas strategier för språkinläring, såväl inom som utanför det offentliga skolsystemet. Även här nyttjas SCB:s statistiska material. Dessutom riktas uppmärksamheten mot elevers, studenters, lärares och andra professionella språkanvändares syn på språkundervisning – hur värdesätts språken och språkstudierna, hur förhåller man sig till studierna, hur viktas språkstudier mot andra studier? Materialet utgörs i dessa delar av enkäter och intervjuer. Delstudien rymmer även en prosopografisk (eller kollektivbiografisk) studie av översättare och en undersökning av översättandet och upphovsrätten.

Delstudie 1. Språkens konjunktioner

I undersökningen *Språkens konjunktioner* är språken själva huvudpersoner. Med utgångspunkt i nationell statistik tecknas språkens stigande och fallande popularitet över tid.²¹ Förutom att analysera de totala numerärerna är det intressant att ställa frågan vilka individer, i termer av socialt ursprung²², kön och skolmässiga meriter, som läser språken och hur detta förändrats över tid. Franskan må någorlunda ha bevarat sin ställning i grundskolan och gymnasiet, men är det samma kategorier elever som läser språket i dag som för trettio år sedan? Vilka elever är det som främst har valt bort tyskan? Är det samma grupper som numer satsar på spanska?

Statistiken är vidare systematiserad så att uppgifter om en och samma individ i olika register kan kopplas samman via avidentifierade löpnummer. Detta möjliggör att individerna kan följas genom det statliga utbildningssystemet och att individernas samtliga språkstudier kan analyseras. Det innebär också att språkstudierna på en viss nivå kan sättas i relation till andra nivåer. Hur stor andel av de som läser tyska i grundskolan försätter med tyska i gymnasiet och till och med upp i högskolan? Skiljer sig tyskan därvidlag från franskan och spanskan? Vilka kombinationer av språk är mest frekventa? Vilka språk fungerar som ingångsämnen i högskolan och vilka förutsätter vanligen andra språkstudier?

Slutligen ämnar vi säga något om yrkesgrupper som ägnar sig åt språk som huvudsysselsättning. Vi har ännu inte helt ringat in vilka grupper som vi primärt är intresserade av och vilka som låter sig definieras i den nationella statistiken. I detta skede ter sig språklärare som en mycket intressant grupp att undersöka. Denna kan separeras från och med 1960 via en kombination av yrkeskod och utbildningskod. En annan intressant grupp är författare som har en egen kod i det folkbokföringsmaterial vi förfogar över. En grupp vi ämnar studera i en separat studie är översättare (se delstudie 3). I statistiken går de att särskilja i FoB-85 och FoB-90. När grupperna väl definierats kommer vi att analysera dem utifrån numerärer, könsfördelning, åldersfördelning, inkomster och utbildning.

Delstudie 2. Extramurala investeringar i språk

Projektet ska pröva hypotesen att det minskande intresset för språkstudier inom det statliga utbildningssystemet till viss del kompenseras av andra sätt att lära sig språk. Fältet är splittrat och mångfacetterat och det saknas övergripande statistik över utnyttjandet av extramurala alternativ. En total kartläggning låter sig därför svårligen göras. Vi kommer att begränsa sig till undersökningar av språkstudier utomlands och av marknaden för språkresarrangörer. Det sker med hänvisning till att språkresor utomlands är särskilt intressanta eftersom de erbjuder något det

²¹ Sedan 2006 disponerar SEC över SCB:s avidentifierade datamaterial, bl.a. över samtliga studenter i svensk högskola 1977-2005, studenter med studiemedel för studier utomlands 1993-1999, avgångselever från grund- och gymnasieskolan 1988-2005 samt över all personal i skola och högskola 1984-2005. I materialet ingår även uppgifter om hela den svenska befolkningen i Folk- och bostadsräkningarna (FoB) 1960-1990 och från Longitudinell Integrationsdatabas för Sjukförsäkrings- och Arbetsmarknadsstudier (LISA) 1990-2005.

²² För elever och studenter hämtas information om bland annat föräldrarnas yrke, inkomst och utbildning från Folk- och bostadsräkningarna 1960-1990 och SCB:s kombinationsregister LISA (1990, 1994, 1997, 2000).

statliga utbildningssystemet inte kan prestera, nämligen möjligheten att studera språket där det talas. I marknadsföringen av språkresor påtalas detta ofta tillsammans med påpekanden om att språkfärdigheter förvärvade utomlands är bättre och mer gångbara än färdigheter förvärvade genom studier i hemlandet.

Statligt finansierade språkstudier utomlands

Staten är i högsta grad en intressent beträffande svenskars utländska språkstudier och erbjuder studielån för sådana studier.²³ SEC förfogar över data över alla svenskar som studerat utomlands med studiemedel 1993-1999. Uppgifter om platsen för studierna, vistelsens längd och typen av studier kan länkas till uppgifter om individens sociala härkomst och övriga studier, vilket ger möjlighet att sätta in utländska språkstudier i ett sammanhang. Leder studier i franska i Paris till att man börjar läsa på universitet i Frankrike, fördjupas franskakunskaperna i Sverige eller slår studenten in på andra banor?

De övergripande statistiska analyserna kompletteras med analyser av det material som Mikael Börjesson samlat in i samband med sitt avhandlingsarbete om svenska studenter i Paris och New York.²⁴ CSN har e-postadresser och bostadsadresser till alla dem som någon gång fått medel för utländska språkstudier, varför utvalda grupper inom denna population kan kontaktas och tillfrågas om medverkan i intervju- och enkätstudier.²⁵

Entreprenörer i språk

1937 instiftades Centralnämnden för ungdomsutbyte i syfte att övervaka den statliga översynen av svenska skolungdomars utbyte med utlandet. Efter andra världskriget ökade nämndens engagemang till följd av en intensifiering av verksamheten som framför allt riktade sig mot England och, om än i mindre grad, Frankrike. Under 1950- och 60-talen minskade utbytesverksamheten medan den egentliga språkreseverksamheten ökade. En statlig offentlig utredning tillsattes och i dess rapport 1975 konstaterades att språkresorna var en prioriterad verksamhet, att den sociala rekryteringen måste breddas och att nämnden borde förvandlas till Svenska statens språkresor AB, vilket också skedde.²⁶ Bolaget såldes under slutet av 1990-talet²⁷, bl.a. till följd av den sedan 1970-talet ökade konkurrensen på marknaden för språkresor, där det nu finns en rad företag inriktade på dels skolungdomars, dels vuxna studenters språkresor utomlands. Området är helt utforskat trots den starka tillströmningen av kunder i alla åldrar och trots att språkresorna betraktas som ett betydelsefullt komplement till språkstudier inom det statliga utbildningssystemet.²⁸ Initierade bedömare inom branschen påpekar själva att uppgifter om marknadens totala omsättning och antal kunder saknas, vilket bekräftas av våra förstudier.²⁹ Projektet avser att göra två saker. Dels ska det statliga engagemanget på området undersökas. Med vilka syften och motiv bedrevs verksamheten? Hur många och vilka reste? Dels ska den statliga verksamheten relateras till de privata entreprenörernas. Ambitionerna sträcker sig till en kartläggning av marknaden, genomförd med hjälp av intervjuer med framträdande aktörer.

Delstudie 3. Språk som kapital

Den tredje och sista delstudien avser att komplettera de första två. Om språken och de offentliga institutioner och företag som bedriver språkundervisning står i fokus i de två första förskjuts här blickfånget mot de sociala gruppernas användning av språkutbildning och deras syn på språk.

²³ Under läsåren 2001/02 – 2006/07 fick över 35 000 svenskar studiemedel för språkstudier utomlands. Källa: CSN.

²⁴ Mikael Börjesson, *Transnationella utbildningsstrategier vid svenska lärosäten och bland svenska studenter i Paris och New York*, Ak. avh., Disputationsupplaga, Rapporter från Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi, nr 37, SEC/ILU, Uppsala universitet, Uppsala 2005.

²⁵ CSN har lämnat SEC tillstånd att utnyttja dessa uppgifter tillsammans med annan opublicerad statistik på området.

²⁶ SOU 1975:64, *Språkresor – betänkande av Studieresutredningen*.

²⁷ Regeringskansliets rapport 2000 *Bolag med statligt ägande*, s. 33.

²⁸ Se den kortfattade översikten i SOU 2007: 95, *Tjänster utan gränser. Internationalisering av välfärdstjänster*, Kapitel 5.

²⁹ Intervju med Anders Åkerlund, VD för språkreseförmedlaren Avista. I våra förstudier kunde vi inte lokalisera någon relevant forskning om utländska studieresor och deras relationer till utbildningen i Sverige. För andra språkområden, se t.ex. Jim Coleman, "Residence abroad within language study," *Language Teaching* 30 1-20. 1997 och Coleman, "The Current State of Knowledge Concerning Student Residence Abroad," in Parker and Rouxville, (eds.) *"The Year Abroad": Preparation, Monitoring, Evaluation, Current Research and Development*. AFSL/CiLT. London, 1995

Sociala gruppers utbildningsstrategier visavi språk

Vi avser även i denna delstudie nyttja de statistiska material vi beställt från SCB. Undersökningen tar här sin utgångspunkt i de sociala grupperna och vi kommer t.ex. att jämföra hur söner och döttrar till universitetslärare utnyttjar det statliga utbildningssystemets möjligheter till språkstudier och vilka effekter deras olika val får.³⁰ Sådana grupperingar kommer att sättas i relation till t.ex. söner och döttrar till jurister och företagsledare. Resultaten ska användas för att föra en kvalificerad diskussion om hur olika sociala gruppers ekonomiska, sociala och symboliska kapital bidrar till skillnader i hur utbildningssystemet utnyttjas för att förvärva språkkunskaper.

Syn på och förhållningssätt till språk och språkstudier

Via de statistiska analyserna kan de stora mönstren avtäckas. Begränsningen är uppenbar. SCB:s material omfattar objektiva faktum som vilken gymnasieutbildning studenten går, betyg i språk eller vilket yrke föräldrarna har. Det finns av förklarliga skäl inga uppgifter om varför studenterna läser en viss utbildning eller vad eleverna anser om ett visst betyg. Sådana subjektiva hållningar och ståndpunkter förutsätter andra metoder och material för att kunna ringas in.

De enkätundersökningar³¹ som SEC genomför 2004-2008 vid dels högskolor och universitet i främst Stockholm-Uppsala-regionen (utbildningar som läkarutbildningen, flera civilingenjörsutbildningar, juristutbildningar, civilekonomutbildningen och konstutbildningar), dels gymnasieskolor i Uppsala, vissa kommuner norr om Stockholm och västra Bergslagen (i princip samtliga skolor och program) lämpar sig väl för att undersöka relationen mellan (självdeklarerade) språkliga kompetenser, språkstudier och betyg i språk å ena sidan och egenskaper som socialt ursprung, kön, tidigare studier i Sverige och utomlands samt framtidsplaner å den andra. Vi avser följa upp enkätundersökningen med intervjuer av såväl elever och studenter som lärare på utbildningar och skolor som intar intressanta positioner.

Översättare

I denna delstudie tecknas översättarnas fält i relation till språkutbildning. I översättarna har vi en grupp professionella språkhanterare vars praktik definierar vad som är ett ”modernt” språk utanför akademien, dvs. vilka språk som har en gångbarhet på en marknad där den globala intellektuella produktionen ges sin lokala form.

Forskningsområdet ”Translation Studies” har åtnjutit en imponerande expansion de senaste 20 åren, men inom området studeras snarare översättning än översättare.³² I denna delstudie belyses översättarna som grupp och rekryteringen till översättaryrket de senaste femtio åren genom en prosopografisk studie³³ och intervjuer. Detta tillvägagångssätt och studiens fokus på relationen mellan kulturproduktion och utbildningskonsumtion låter oss ställa de ”egentligt sociologiska frågor” om översättning som ”rent intertextuella” analyser stänger ute.³⁴ Är översättarna som grupp resultatet av medvetna utbildningsstrategier eller är de innehavarna av ett språkkapital som ackumulerades för andra ändamål?³⁵ Har de välrenommerade översättarna av prestigefyllda litterära verk – vinnarna av Elsa Thulin-priset, t.ex. – andra språkutbildningsbanor än de som

³⁰ Vi avser således att inkludera frågan om kön i våra analyser av sociala gruppers strategier. Det är exempelvis väl känt att fler flickor än pojkar väljer att studera moderna språk (engelska, franska, tyska). Vår ambition är högre ställd. Vi vill undersöka vilka pojkar och vilka flickor som väljer att läsa språk. Speciellt intressant blir det att undersöka vilka pojkar som väljer att satsa på språk och framför allt på högre nivåer.

³¹ SEC har under åren 2004-2007 samlat in ca 2 500 enkäter beträffande högskolestudenter i Stockholm-Uppsala-regionen. Enkäterna berör flera dominerande utbildningsvägar inom högskolan och ger svar på frågor om socialt ursprung, tidigare studier, attityder till studier, kulturella preferenser, aktiviteter vid sidan av studierna och planer för framtiden. Sedan 2007 arbetar SEC med liknande enkäter bland gymnasieelever i norra Stockholm, Uppsala och västra Bergslagen. Cirka 1 000 enkäter har samlats in i skrivande stund.

³² Forskningsprojektet ”Översättning och tolkning som språk- och kulturmöte” representerar den lingvistiska och diskursanalytiska inriktningen som dominerar forskningen. <<http://www.translation.su.se/>>

³³ Vad gäller prosopografisk, eller kollektivbiografisk, metod, se Donald Broady, ”French prosopography. Definition and suggested readings,” pp. 381-385 in *Poetics*, Volume 30, Issues 5-6, October-December 2002.

³⁴ Johan Heilbron & Gisèle Sapiro, ”La traduction littéraire, un objet sociologique”, *Actes de la recherche en sciences sociales* 144 (Septembre 2002), p. 4. Se även Pascale Casanovas artikel i samma nummer.

³⁵ Se Rakefet Sela-Sheffys artikel om översättarnas habitus och strategier för erkännande inom översättarnas fält i Israel, ”How to be a (recognized) translator: Rethinking habitus, norms, and the field of translation.” Här förs en mycket intressant diskussion om översättarna som kulturell grupp. Sela-Sheffy för dock inte på allvar in den utbildningsdimension som vår delstudie riktar in sig på. (*Target: International Journal on Translation Studies*, Volume 17, Number 1 (January 2005), pp. 1-26).

översätter genreprosa och faktaböcker? Eller de som översätter Harlekinromanser?³⁶ Kan förekomsten av kunniga och initierade översättare påverka den lokala marknaden för intellektuella produkter från vissa språkområden? Vilken koppling finns det mellan högskolans språkinstitutioner och översättarnas fält?

Engelskan intar en särställning i den översatta kulturen (och översättningens kultur)³⁷ under hela perioden. Om allt större status tillmäts ett dominerande språk som engelska, och om allt fler tycker sig kunna läsa engelska, vad händer då med översättarfunktionen? Innebär engelskans genomslag i grundutbildning och gymnasial utbildning att översättning från engelska avprofessionaliseras eller sker en ökad statusdifferentiering inom området? Blir det översättare från engelska som också för över texter från små språk till svenska, via engelska översättningar?

Inom delstudien undersöks ett specifikt område med särskild betydelse när språkprodukter alltmer får sitt värde på en globaliserad marknad, nämligen förhållandet mellan översättarens arbete och upphovsrätten.³⁸ Få forskare inom "Translation Studies" har intresserat sig för upphovsrätt, och inom den interdisciplinära forskningen kring upphovsrätt, å andra sidan, har få tagit vara på frågan om översättning.³⁹ Med hjälp av det empiriska materialet från den prosopografiska studien kommer vi här blottlägga kopplingarna mellan författarskapet, översättaren, och upphovsrätten.

Kort sagt handlar denna delstudie om hur en nyckelgrupp inom den globala handeln med intellektuellt gods tillägnar sig språkkunskaper på en språkmarknad i stark förändring.

Forskningsetiska aspekter

Projektet avser följa Vetenskapsrådets Forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning. Vi kommer inte att samla in data som omfattar "känsliga" uppgifter i PuL:s mening. Projektets delstudier rymmer olika typer av data, vilka ställer olika forskningsetiska krav. I samtliga delstudier ämnar vi använda oss av de dataregister som SEC redan förfogar över om elever och lärare i grund- och gymnasieskola, studenter i högskolan samt individer i Folk- och bostadsräkningarna. Materialet kommer via SCB:s försorg prövas av Datainspektionen för återanvändande inom projektets ram. I delstudie 2 och 3 är det frågan om både enkät- och intervjumaterial. Enkätmaterialet är till stor del redan insamlat. Enkäterna har fyllts i anonymt. Intervjumaterialet kommer i de flesta fall att också behandlas anonymt.

Uppgifterna om alla ingående personer i undersökningarna ges största möjliga konfidentialitet: vi lagrar data på ett sätt som inte möjliggör identifiering. Det är uteslutande forskare inom projektet som ansvarar för upprättande, kodning och analyser av de material som samlas in. Data förvaras säkert och dataregistren handhas av ett fåtal forskare som är väl införstådda med vikten av hög datasäkerhet. De datorer som används för bearbetning av data är naturligtvis lösenordskyddade. Intervjuer kommer att spelas in digitalt och transkriberas. Det kommer inte att förekomma namn på utskrifter.

I de flesta fall kommer resultat att redovisas på gruppnivå. Det gäller merparten av de statistiska analyserna. Vissa statistiska analyser bygger på redovisning av individers positioner. Dessa kommer dock att vara avidentifierade. I några fall är det av intresse att redovisa data om specifika individer. Som Vetenskapsrådets forskningsetiska principer framhåller bör dock regeln att personuppgifter inte får lämnas vid publicering av forskningsresultat att tillämpas med förstånd: "Vid exempelvis personhistoriska studier kan uppgifter av privat natur ingå i levnadsbeskrivningar. I sådana fall bör om möjligt samråd ske med direkt och indirekt berörda personer före publicering." Detta kan vara relevant vad gäller individer i studien av översättare. All publicering av identifierbara uppgifter kommer naturligtvis att ske utifrån forskningsetiska överväganden.

³⁶ Se Eva Hemmungs-Wirtén, *Global Infatuation. Explorations in Transnational Publishing and Texts. The Case of Harlequin Enterprises and Sweden*. Uppsala univ., Avd. för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen, Uppsala 1998. Se också Yvonne Lindqvist, *Översättning som social praktik. Toni Morrison och Harlequinserien Passion på svenska*. Almqvist & Wiksell International, Stockholm 2002.

³⁷ Ursprunget till "Translation studies" må ha varit delat franskt och anglo-amerikanskt, och fältet har en synnerligen internationell prägel, men engelskan är det helt dominerande språket, och den anglo-amerikanska utgivningen av "readers" och andra antologier som representerar "translation studies" placerar fältet i ett globalt intellektuellt fält som domineras av engelska och av de som har störst fördel av denna språkliga dominans.

³⁸ Se Bo Ekström, "Översättarens rätt till sin text", *Författaren* 1 (1984), pp. 4-5.

³⁹ Se dock Eva Hemmungs-Wirtén, *No Trespassing: Authorship, Intellectual Property Rights, and the Boundaries of Globalization*, The University of Toronto Press, Toronto 2004.

Forskningsinformation och resultatspridning

Resultat från projektet kommer fortlöpande att presenteras i form av artiklar, rapporter, konferensbidrag etc. En utbildningssociologisk monografi om språken, skolan och samhället ska sammanställas.

Forskare, forskningsmiljö och internationella kontakter

Projektet rymmer sju forskare. Bo G. Ekelund, FD i engelska, docent och univ.lektor vid Engelska institutionen, Stockholms universitet, är huvudsökande och har en omfattande erfarenhet av prosopografiska studier, analyser av kulturella fält och publiceringshistoria, vid sidan om mer traditionell litteratursociologi. Förutom samordning av projektet ansvarar Ekelund för undersökningen av översättare. Donald Broady, FD i pedagogik, professor vid Institutionen för utbildning, kultur och medier, Uppsala universitet, ger projektet en tydlig förankring i en utbildnings- och kultursociologisk forskningstradition. Eva Hemmungs-Wirtén, FD i litteraturvetenskap, docent och univ.lektor vid Institutionen för arkivvetenskap, biblioteks- & informationsvetenskap och musei- & kulturarvsvetenskap, Uppsala universitet, för till projektet bland annat en betydande kompetens om översättning och översättare. Mikael Börjesson, FD i pedagogik, univ.lektor vid Institutionen för utbildning, kultur och medier, Uppsala universitet, är huvudansvarig för analyserna av statistiskt material från SCB och bidrar även med analyser av svenska studenter i utlandet. Monica Langerth Zetterman, FD i pedagogik, vik. univ.lektor vid Institutionen för utbildning, kultur och medier, Uppsala universitet, bidrar till de statistiska analyserna och har stor erfarenhet av arbete med databaser och prosopografi. Ida Lidegran, doktorand i pedagogik, planerad disputation ht 2008, ansvarar för SEC:s enkätundersökningar och svarar för analyser av dessa inom projektets ram. Ola Winberg, doktorand i historia, planerad disputation ht 2008, kommer att genomföra arkiv- och intervjustudier inom ramen för delstudie 2 och 3.

Projektet kommer att förläggas till forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi (SEC) vid Institutionen för utbildning, kultur och medier, Uppsala universitet. Inom SEC, som leds av Donald Broady och Mikael Börjesson, finns lång erfarenhet av utbildningssociologisk och kultursociologisk forskning.⁴⁰ SEC samlar forskare från många discipliner och lärosäten. Bland pågående projekt finns framför allt ett med stor relevans för föreliggande ansökan: *Transnationella strategier inom den högre utbildningen. Sveriges förhållande till Frankrike och USA, 1919-2009*.⁴¹

SEC har sedan början av 1980-talet nära kontakter med främst franska sociologer och statistiker. Av relevans för det här föreslagna projektet är kontakter med Gisèle Sapiro och Johan Heilbron, som leder ett internationellt nätverk om litterära fält, där översättningar ingår som ett viktigt forskningsområde,⁴² och som har publicerat sig inom området⁴³. Sapiro har vid flera tillfällen av SEC bjudits in till Sverige. Även de omfattande kontakterna med matematikern och statistikern Brigitte Le Roux är av stor vikt för projektet. Le Roux är världsledande expert på geometrisk dataanalys⁴⁴. Hon medverkar för närvarande som statistisk konsult i flera av SEC:s projekt, är biträdande handledare för projektmedarbetare Ida Lidegran och har under de senaste fyra åren vid flera tillfällen besökt Uppsala.

⁴⁰ Se <http://www.skeptron.uu.se/broad/SEC/>. Bland tidigare projekt kan nämnas: *Eliter och transnationella utbildningsstrategier*, finansierat av HSFR, (1995-1998); *Den svenska gymnasieskolan i det nya Europa. Transnationella inslag i utbildningsinstitutionernas fält och elevernas levnadshandlingar*, Skolverket, (1996-1998); *Kampen om studenterna. Det svenska högskolefältet och lärosätenas rekryteringsstrategier 1993-2003*, VR HS, (2002-2004); *Gymnasieskolan som konkurrensfält*, VR U, (2002-2004); *Skolans kungsväg. Det naturvetenskapliga programets plats i utbildningssystemet*, VR U, (2006-2008).

⁴¹ Projektet är finansierat av VR, U, och leds av Mikael Börjesson. Projektperiod 1 jan 2007-31 dec. 2009.

⁴² Se Espace des Sciences Sociales Européen (ESSE), <http://www.espaceesse.org/>, och exempelvis kollokviet kring « Les contradictions de la globalisation éditoriale », <http://www.espaceesse.org/fr/coll-5.html>.

⁴³ Se förutom ovan citerade text: Johan Heilbron and Gisèle Sapiro "Outline for a sociology of translation: Current issues and future prospects", pp. 93-107 i Michaela Wolf and Alexandra Fukari (eds.), *Constructing a Sociology of Translation*, John Benjamin, Amsterdam 2007; Gisèle Sapiro, "Normes de traduction et contraintes sociales", pp. 199-208 in Anthony Pym, Miriam Shlesinger and Daniel Simeoni (eds.), *Beyond Descriptive Translation Studies*, John Benjamin, Amsterdam 2008.

⁴⁴ Se Brigitte Le Roux & Henry Rouanet, *Geometric Data Analysis. From Correspondence Analysis to Structured Data Analysis*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, 2004.